Báthori Csaba

Petőfi és József Attila

Érintések. Vételezések. Tükröződések. Átsejlések. Igazodások. Átlényegülések. Átszivárgások. Feltűnések. Átszellemítések. Elbirtoklások. Egyszóval: költői csereforgalom.

Az olvasói megilletődés ott kezdődik, hogy Petőfi újra- meg újrameg újraolvasása közben ráhökkenünk: a sokszoros, idestova kétszáz éves Petőfi-manipulálás és kisajátítás legsúlyosabb vétke, hogy nemcsak hézagossá tette, eltorzította a költőről bírt tudásunkat, hanem helyettesítette a valódi megismerést. Országunkban tömegesen fordul elő, hogy „igazolt hazafiak" egészen hajlott korukig csak a szobrok, ünnepségek, szavalóversenyek, nyilvános tömegrendezvények mázvilágának kirakatain át pillantanak-pillantanak bele a versekbe, pontosabban: súrlódnak egyet az életműhöz, s örökölt ítéleteikben megerősödve térnek vissza tévedéseikhez. Pedig Petőfi életműve – összességében és egyenként – merő meglepetés, megigazulás, egy tízezer bőrű lélek olthatatlan ragyogása. Hogy a mai napig nincs befejezett kritikai kiadása ennek a viszonylag kis terjedelmű életműnek – még a költeményeknek sem, nemhogy prózájának vagy leveleinek –, az képszerűen jelzi: máig nem vettük érvényesen szemügyre sem eszmei, sem esztétikai, sem lélektani hagyatékát.

A megilletődés nekünk, József Attila szerény kései strázsáinak vagy serény fejtegetőinek még azért is fölöttébb csípős, mondhatnám: igazi szégyen, mert a két zseni együttes vagy párhuzamos silabizálása a magyar nagyköltészet verbális gyémánt-tengelyét tárja fel (hogy Petőfi és József Attila kedvenc kifejezését idézzem máris), és izgalmas „átbirtoklások" egész sorát lobbantja szemünk elé. Ha Petőfi felől lesünk rá József Attila szókincsére, egyenesen meghökkentő arányban találjuk a huszadik századi halmazban a tizenkilencedik századinak átcsillanásait, megelevenedését. És fordítva is érhet esztétikai-etikai ébredés vagy megnyilatkozás: József Attila verseit sokszor lapozva egyre szembeszökőbb, mennyire át van itatva ez a költészet Petőfi verbális örökségével, mondhatnám: Petőfi páratlan, saját költői találmányként fel-felröppenő szavai szinte úgy, mint fénylő világítótestek térnek vissza József Attila nagy szövegeiben. A két lángelme irodalmi szöveg-érintkezésén túl azonban – ezt most csak megemlítem – erősen kirajzolódnak sorspárhuzamaik, előtűnik létfelfogásuknak és viselkedésmódjuknak rokonsága, egészen addig, hogy József Attila mélylélektani elbonyolódásának szálai mentén

szinte Petőfi viselkedéséhez is kulcsot kapunk, megpillantjuk a későbbi freudi fényben annak a zártabb beszédmódnak megrendítő mélységeit, depressziókon átsüvítő szenvedéseit, sőt – ez a meggyőződésem – Petőfi (öntudatlan vagy nem öntudatlan) öngyilkosságának természetét. Ma már, több évtizedes tanakodás után, az a személyes meggyőződésem, hogy ami szerepet József Attila jézusi vétetésű életében a balatonszárszói tehervonat betöltött, azt Petőfinél a muszka betolakodók dzsidái végezték el.

De előbb térjünk vissza a két nagy költő elképesztően összefonódó szóhasználati jegyeire. Petőfi ki- vagy megtalál, József Attila újra felhasznál és visszamenőleg megvilágít, fölerősít valamit a másik mondandóiban, – mondhatnánk: Petőfi sorsát világosabban látjuk József Attila óta, József Attila pedig Petőfitől (is) örökölt eszme- és életmintákat épít bele a magyar költői hagyomány alapkészleteibe. Az ismételt tükröződéseknek három nagy csoportját különböztetem meg:

1. Szinoptikus szemügyrevétel közben először a legkisebb részecskék, bizonyos szavak kezdenek a többinél kissé elevenebb mozgással feltűnni, egymásra emlékeztetni. Petőfi felől nézve ezek roppant aktív – és a kor szóhasználatánál modernebb – kifejezések, sistergésükre felkapja fejét, illetve megáll gyönyörködni az ember; József Attila felől nézve pedig kissé archaikus mellékízzel tündökölnek, mintha nem csak a ki fejezés, hanem a találás örömét is tükrözni szeretnék. Azt hiszem, a magyar költészetben nincs még két költő, aki egymás kínálatát ilyen szervesült szemlélet- és nyelvformáiban kapcsolta volna össze. A különös varázs éppen abban áll, hogy József Attila tudatosan vállalja a 19. századi előd, mondhatnánk, már-már elkülönült szóhalmazait, és egy bizonyos régiesítő modernség igyekezetével komponálja újra e szavakat. Kettőt említek itt, kettőt az összes érdekében, a *fergeteg* jelzőt és az *iramlik* igét. A fergeteg Petőfinél az a dinamikus alakzat, amely – a vihar, a zivatar szinonimájaként – valami hirtelen támadt mennydörgést, szélvészt, záguldó és elemi rombolással fenyegető természeti folyamatot jelöl; a fergeteg nem közeleg (nem holmi „kóbor felhő"), hanem lecsap, nem elönt, hanem elpusztít, mindent széthasít. *A sivatag koronája* című versben ez áll: *Letépe minket és szétkergetett / A bosszujában rémes fergeteg*. A *Felhők*-ciklus egyik kis darabjában pedig: *Ha jőne oly nagy fergeteg, / Mely meghasítaná az eget, / És e hasítékon át / A földgolyót behajítaná!*. De ez a félelmes erő – mint a költő haragvó lelkének testvére – halála után majd egyedüli látogatója lesz a sírjának: *Meglátogatni csak te fogsz, hogy elzúgd / Testvéri búdat, éji fergeteg*. József Attilánál már korán halljuk zajos jeleit, például *A fergeteg ormán* vagy a *Jövendő férfiak* című darabokban (lehet, hogy itt Vörösmarty közvetítése is szerepet játszhatott).

Másik találomra kiragadott példám, mondom, a sok közül az *iramlik*, *iramodik* ige. Emlékszünk, Petőfinél ez a szó elsöprő erővel, néha pedig könyörtelen melankólia jeleként izzik fel. Egy 1846-os szalkszentmártoni költeményben így: *Odanézzetek! / Csatára iramlik a fergeteg*… (*Odanézzetek!*); a *September végén* feledhetetlen sorában pedig (a címet Petőfi még s-sel írta): *Elhull a virág, eliramlik az élet*… József Attilánál a szó nagy versekben is, több ízben, megjelenik. A *Külvárosi éj*ben így: *Az úton rendőr, motyogó munkás. / Röpcédulákkal egy-egy munkás / iramlik át*. Az *Eszmélet* utolsó darabjában ismét találkozunk vele: Igy iramlanak örök éjben / kivilágított nappalok / s én állok minden fülke-fényben, / én könyöklök és hallgatok. Ebben a pontban hangsúlyoznám: nem kívánok egymás mellé erőltetni illetéktelen dolgokat, végül is a nyelv mindenkié. De ebben a viszonyban rendkívüli nyomaték-keresési igénnyel kívánkoznak egymás mellé, mondhatni: apró vonatkozási erőteret teremtenek bizonyos kifejezések.

2. A legkisebb részecskék mellett a két költészet olyan nagyobb, azonnal színt valló fordulatokat is mutat, amelyek már nagy valószínűséggel őrzik egymás emlékét, de még mindig nem sugároznak nagy horderejű eszmei-gondolati jelentőséget. Főleg jelzős szerkezetekre gondolok itt, olyan mégiscsak egyedi találásokra, vagy a versben kiemelt mondanivalót jelző csoportokra, amelyek épp azzal, hogy a hétköznapi nyelvből a művészet síkjára emelődnek, fokozottan követelik a figyelem dédelgetését, tüzetesebb elemzését. A két költő szótárából kiemelek négy emlékezetes pontot az örvendetes megfelelések közül: a *meglett ember*-jelzős szerkezetet, a *nagyon fáj* állítást, a mindkettőjüknél hangsúlyos életfordulatnál felsajduló *ő(t) ahol jár*-mondatrészt, s végül a *kötelek által való nyűg* állapotának ismétlődését. Emlékszünk: mindkét költő szinte vérmes igyekezettel, akaratos lázban siettette felnőttkorának, férfivá érésének eljövetelét: Petőfi a kezdettől fogva elemi erővel érzett szabadság- és függetlenség-vágy delejében tört ki apja zsarnoki szorításából (vállalva, hogy jó másfél esztendeig amolyan néma haragban ne is lássák egymást, még anyját se lássa), hogy később azt írhassa: *Ugy mentem el innen, mint kis gyermek, / És mint meglett ember úgy jöttem meg* (*Szülőföldemen*), József Attila pedig az *Eszmélet* 10. versében kijelenti: *Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja*… Látjuk: a „meglettség" mindkettejüknél a véresen komolyan vett önállóság, az ezerszeresen áhított férfikor, a rettenthetetlen kiállás és életre való megállapodás bizonykodása, nem mellesleg a szerelemre és családi együttélésre való alkalmasság büszkén hangoztatott igazolása. Köztudomású, mindkét költő – szó szerint! – halálmegvető

elszánások, akár halál fejében vállalt kivívások hőse akart lenni, úgyhogy a „meglettség" birtoklása egy idő után szinte létfontosságú jelentőséget nyert öntudatában. A *nagyon fáj*-állítás éppen ennek az állapotnak a hiányát jelezte, és már Petőfi képes volt megtalálni ennek az egyszerű-hétköznapi tapasztalatnak versbeli helyét. A Petőfi-kritikai kiadás sem világítja meg az 1847 augusztusában Szatmáron keletkezett pontos hátterét, de valószínű: egy csalódást keltő Júlia-levél válthatta ki a verset. Mindenesetre az elemi sérelem-fájdalom ugyanúgy jelen van itt, mint József Attila *Nagyon fáj* című versében. Sőt egy másik fordulat is egybecseng. A két hónappal korábban, még Pesten keletkezett Petőfi-versben (*Hires szépség*) a költő azt írja az egyik közimádatnak örvendő női bálványról: érte *Odahagyja aranyát / A fukar s boltját a kalmár / S a poéta rímjeit, / Hogy kövessék őt, ahol jár*. József Attila (*Nagyon fáj*): *Ti kisfiúk, a szemetek / pattanjon meg ott, ő ahol jár*. József Attila írhatta volna így is: „ahol ő jár", hiszen sem ritmikai, sem egyéb kényszer nem indokolja a szokatlan szórendet. De mintha ő itt is egy parányi jelet szeretett volna hagyni – amolyan stiláris vallomás formájában – arról a mélységes ragaszkodásról, amely nagy elődjéhez kötötte. És íme, el is értünk a negyedik analóg képzethez, a kötelek által való nyűg állapotának alaksejtelmeihez. Petőfi művészetében a kötél és a vágás motívuma, a pusztulás fenyegetése a kötelek látványa körül állandó téma. (Hogy ez mennyiben függhet össze édesapja mészárosi hivatásával, arra itt nincs mód kitérni. Nekem személyes meggyőződésem, hogy mivel a költő hosszú gyermekéveit mégiscsak egy hentesi hivatást űző marcona felmenő körében töltötte el, képzeletét – akár öntudatlanul is – később is döntően dúsítja ez a nyers életrajzi ténysor.) Mindenesetre több versében is beszél az önmagát szorító kötelek létéről, akárcsak József Attila egyik legszebb kései töredékében (régebben én ezt a képzetet Tompa Mihály egyik versével hoztam összefüggésbe). Petőfi a *Múzsám és menyasszonyom*ban, „*kínos bujdosás*" után hálát ad Júliának, hogy hű maradt hozzá, s felsóhajt: *És mostan téged én feledjelek, / Kihez csatolnak oly szent kötelek?* Két évvel korábban, 1845 augusztusában, még egy másik leánykát kérlel (*Megteremtéd lelkem új világát…*): *Engedd meg, hogy szerethesselek, / Mert különben köztem s a világ közt / Megszakadnak minden kötelek*. József Attila a képet később a *Kínhoz kötnek kemény kötelek* című töredékben újítja föl.

3. A konstitutív, mérvadó átszármazások sorából kiemelek négyet: ezek mindkét költő eszmerendszerének alaptételei. Ezek általában axiomatikus vagy gnómikus kijelentések formáját öltik, és azonnal megragadnak az emlékezetben; ez a csoport a két költő hagyatékának személyazonosító lapja, minőségüknek igazi szellemi pedigréje. Az első:

a *jóság*. Petőfi már igen korán, 1842-es *A Dunán* című versében megragadja a szót. Azt mondja a vízről: *Mégis, ha elmegy fergeteg s hajó: / A seb begyógyul, s minden újra jó.* („seb"-en a hajó-vájta hullámmedret és a vihar vízpaskolását érti). Költészetében, különböző formában, lépten-nyomon felbukkan ez a jóság-eszme, más-más indulat sodrában, de mindig valamely egész életet igazgató egyenesség-igény örvén. Még feleségének is bizonygatja, 1847 októberében: *Dicsérsz kedves, hogy olyan jó vagyok: / És meglehet, hogy az vagyok valóban, / De ne köszönd ezt énnekem… szived / Annak forrása, bennem ami jó van* (*Dicsérsz, kedves*…). József Attila, költészetünk talán legtisztább szívvel alkotó géniusza, szenvedéstörténetének egyik mélypontján így jajdul fel (*Tudod, hogy nincs bocsánat*): *Hittél a könnyü szóknak, / fizetett pártfogóknak / s lásd, soha, soha senki / nem mondta, hogy te jó vagy*. Ezzel a jósággal összefügg a két költő szegénylegény-tudata, szinte a büszkeséggel szomszédos keserűséggel emlegetik nincstelenségüket. Petőfi (*Batthyány és Károlyi grófnék*): *Nekem nincs semmim, semmim e hazában. A Bolond Istókban: Ki vagyok? sehonnai, / Se országom, se hazám, / Valamely vándormadár / Lehetett az ősapám.* József Attila nincstelenségét-tudatát talán elég egyetlen örök sorpárral felidézni (Tiszta szívvel): *Nincsen apám, se anyám, / Se istenem, se hazám*… A két költő, meglehet, a szerelemben egyfajta hajlékot lelt. Petőfi: *S én szeretlek, mint te a hazát!* (*Nála voltam*); József Attila: *Flóra az én Amerikám* (*Csak most értem meg az apámat*…). Mégis mindkettő vigasztalan fájdalommal ismétli: soha nem lesz családja, háza, megnyugvása. Petőfi (*Karácsonkor*): *Isten veled te szép családi élet!* Egy másik versében (*Betegségemben*): *Megérem-e, hogy nekem is lesz / Szép csendes házi életem?* József Attila élete végén így jajdul fel (*Ime, hát megleltem hazámat*…): *Szép a tavasz és szép a nyár is, / de szebb az ősz s legszebb a tél, / annak, ki tűzhelyet, családot, már végképp másoknak remél*. Mindkét költő (hogy egy teológiai fogalmat, Pál apostol kifejezését hívjam segítségül) a nagy parúzia-várás, Jézus második, újabb eljövetelének delejében alkotott és élt, úgyhogy egy-egy nagy kijelentés mindkettejük költészetét rokonítja. József Attila *Eszmélet*ének híres sora: *Csak ami nincs, annak van bokra*, már Petőfinél is felcsírázik, szinte hasonló erejű és általánosságú tételként, a mézeshetek napjaiban a „szent szabadság"-hoz címzett riadóként (*Beszél a fákkal a bús őszi szél*…): *Oh szent szabadság! és mi haszna van? / De lesz, ha nincs.* És e harcnak, mint általában az eszmékért síkra szálló lélek jelzeteiben történni szokott, mindkettőnél megjelenik a védtelen-vad-támadó attitűdnek egyik feledhetetlen metaforája is, a „kés" képe. Petőfi (*A szél*): *Holnap süvöltő hang, vad fuvalom leszek, / Reszket előttem a bokor, mert fél tőlem, / Látja, hogy kezemben kés van, köszörült kés, / S tudja, hogy lombjait azzal lemetélem*. József

Attila eszmélete így villantja a képzetet (*Azt mondják*): *Mikor születtem, a kezemben kés volt*.

És itt vissza kell még egyszer térnem Petőfi egyik ritkán megfigyelt vonására: kegyetlenségére, a „jó" örvén elnézéssel felfogott bosszú-szomjas alkatára, talán személyes életkörülményeivel is összefüggő véres fantázia-futamaira. Ha tárgyszerűen vesszük szemügyre egyik-másik versét, egyenesen megriadunk, hovatovább megbotránkozunk eszméinek rémes vérszökkenéseire, hamar – s persze, nemes gondolatokkal takart –, de mégiscsak kíméletlenné torzuló jegyeire. József Attila elkeseredett, de ritkán bosszút szomjazó. Petőfinél viszont derűre-borúra feltolul a metszés-vágás, vagyis a mészárlás szóanyaga. Míg kezét lágyan pihenő kedvese mellén heverteti, a véres „szabadságháborúk" ötlenek eszébe; és ez így volt már jóval a szabadságharc kitörése előtti időkben is… Egyik korai versében arra kéri kedvesét, ne vegye zokon, ha ő a nászi ágyból a csatatérre siet majd, ha úgy hozza legmélyebb indulata (Háborúval álmodám). S most egy pillanatra latoljuk meg ennek a lenyűgöző géniusznak gyermekkorát: a mészárszékben, amely itt-ott a kocsmával épült össze, elég erőszakot láthatott az öreg Petrovics hivatásgyakorlása közben. Apja hatalmas csordákat terelt Fehérvárról, innen-onnan, szülőföldje felé, marhát, egyéb haszonállatot. És milyen lehet egy hentes hétköznapja, aki „csak a húsvágáshoz ért"? Van ott állatbőgés, visítás, vérbugyogás, döfés, taglózás, agyonütés, hörgés, kapálózás, és haláltusa minden formában és mennyiségben. Gyanítom, Petőfi istentelen metszési- és akasztási fantáziája – meglehet: öntudatlan – innen, a családfő mindennapos látványából meríti legijesztőbb alakzatait. Néha az ember megtorpan, és hüledezve kérdi: mennyi zseni iránti bámulat és rajongás szükségeltetik ahhoz, hogy a forradalmár barbár sorait a finomkodó emberségesség ítélőszéke elé cibáljuk. Petőfi csonkolási és kivégzési képzelgései csakugyan dermesztőek. A cicit cirógató, de ugyanabban a pillanatban ellenségei felkoncolását vizionáló költő mintha élvezné például a levágott fejekkel labdázás látomásos jeleneteit. A koncolásos-csonkításos-taglózásos fantomvilág olvasói emésztése nehezíti az élvezettel részletezett tablók mögött meghúzódó magasabb ideák megpillantását, és vérfagyasztó hatásával tetemesen viszonylagosítja a szabadság-szomjas költői rajongás iránti elismerésünket. Petőfi egyenesen fürdőzik a borzalmas nyakazások ecsetelésében, így nevezném: a ***törlesztés szokásrendjének élesztésében***. A tulajdon lemetszett fejét a hóna alatt cipelő kísértet-figura több ízben is feltolul verseiben. Az 1848 augusztusában keletkezett *Vérmező*ben így: *Budán ne járjatok, ne járjatok éjjel, / Mert találkoztok a megöltek lelkével, / Hónok alatt tartják levágott fejöket, /*

Ugy nyögnek, ugy járják be a vesztőhelyet. A képzet már az 1847 novemberi *Bíró, bíró, hívatalod*…-ban felbukkan: az elítélt ifjú a versben kikél sírjából, és fejét kezében tartva a végén ezt kiáltja: „*Ártatlanul ölettél meg!*", mire *A bíró ily szókra ébred, ! És fölpattan az ajtaja, / Véres fej röpül be rajta. // És ezután minden éjjel / A bírót e hang költé fel, / Jött az ifjú éjfelenként, / És bedobta véres fejét.* A neurotikus szabadulás- és szabadság-fantázia dúsul aztán a csonkolási kényszerképzettel, úgyhogy a nemes eszme iránti epekedés többnyire megterheli valamilyen szadisztikus vagy mazochisztikus mellékzönge. Az 1846 június-augusztusi *Szeretek én*… kezdetű vallomás a szabadság istenasszonyának imádatát részletezi; csakhogy a nemes bevezető futam után egy rettentő poént tűz a szöveg végére: miután a lírai alany letérdelt a szabadság-leány előtt, hogy tépjen neki egy szál virágot, hirtelen ott terem háta mögött a hóhér, és lesújtja fejét, mely *Épen kezembe hulla, és én / Azt adtam át virág helyett.* Az 1846-os szalkszentmártoni versek egyikében (Vajon mit ér?) a költő így ír: *Ugy rángatózik, úgy ugrándozik szivem, / Miként a porban a levágott emberfő.* Meghökkentő, ez a minimum. Petőfi szívéről amúgy is bámulatos szenvtelenséggel, sőt önpusztító ridegséggel (is) képes írni. A *Fresco-ritornell* így indul: Mihelyt megpillantottalak, menyecske, / Bordám alatt eu a kis húsdarab / Ugrálni kezdett, mint sziklán a kecske. Egy másik helyen kerekperec azt állítja: nincs is szíve. Már Ostffyasszonyfán így jajdul föl, egyik korai remeke ez, 1839-ből (*Epigramm*): *Hasztalanul vágyasz, vad sors, kínozni. Nem érzem: / Nincs szivem. A haza s a lányka s a barátnak adám*. A vers, és ez mellbevág: Baudelaire borzalmas költői tételét előlegezi (*Causerie*): *Ne cherchez plus mon coeur; les bêtes l'ont mangé* (*Ne keressétek a szívem; megették az állatok*). Igaz, a magyar költőnél a csonkolás valami sugallt nemesebb idea örvén történik, nem úgy, mint a franciánál, – de ha szinoptikusan, egymás fényében mustráljuk a kettőt, Petőfi hazaképzete is nyer bizonyos félelmes elemésztő erőt. A legmagasabb gondolatok – és ez ennek a rettentő géniusznak egyik megkülönböztető jegye – többnyire vérlucskos mellék-sejtelmek kíséretében derengenek fel a szövegekben, s az ember csak a nagy eszme fűtötte optikai csalódás segítsége révén menekül meg az elemi megbotránkozástól. Észre se vesszük, hogy a ragyogó jóslatokat vagy jövendöléseket gyilkos indulatok és tettek, vörös drapériák veszik körül. És ez így marad a végekig. A költő 1848 októberi *Bucsú* című, feleségéhez írt versében, amely – úgy gondolom – öngyilkos ámokfutásának egyik gyönyörű tanúsága és bizonyítéka, ezt mondja: *Tán megcsonkítva térek vissza majd, / De akkor is szeretsz te engemet, / Mert istenemre, amint elviszem, / Épen hozom meg hű szerelmemet*. (Ezt olvasva csak halkan jegyzem meg: egyszer eljöhetne az idő, hogy

Petőfi házasságának, utolsó szűk két esztendejének történetét érdemes lehetne az önpusztító „fergeteg", a szado-mazochista indulatok felől megközelíteni; külön vizsgálni a szereplők érzelmi érdekviszonyait, de ennek a borzalmas rögeszmének az egész emberi közeget égető sugarában.)

Néha, az elhagyatottság szakadékaiban József Attila is irtózatos átkozódásra, esztelen filippikákra képes. De nála ez a gyűlöletes hang mindig a személyes bántalom, csalódás, kétségbeesés következménye, és egész személyes életének minden olvasó számára felfogható indulata. A pszichoanalitikus kezelésben meglazult védőgátak beszakadása a lélek legelemibb átok-energiáit szabadítja el, és ezek a dermesztő sötét démonok egyik-másik versében amolyan fekete gleccserként zuhognak az olvasóra. A *Magány*ban például: *Ha szülsz, a fiadnak / öröme az lesz, hogy körbe forog, / te meg rápislogsz, míg körülhasalnak / telibendőjü aligátorok*. Vagy idézhetném a *Nagyon fáj* döbbenetes tirádáit. Nem túl erősen merül fel az olvasóban, érhette-e József Attilát olyan sérelem, amely ilyen süvítő gyűlöletet igazolhatna, akár egy költői alkotásban. Elfogadjuk – főleg: ismerve a költő egész életútját – a gyalázkodó tónust, amely az egzisztenciális méltánytalanság szenvedései közt nem mérlegeli a bosszú nyelvének árnyalatait. Hiszen már előtte számos költeményben olvashattunk a szív örvényeiről, az elkeseredett indulatok lassan gyülemlő seregeiről. Mindkét költő nyíltan beszél a szívében lappangó borzalmakról. (Bár, mint idéztem, Petőfi azt is mondja: nincsen szívem.) De aztán 1846-ban megrendítő vallomást tesz (*Az én szivem…*): *Az én szivem egy földalatti lak, / Sötét, sötét! / Az öröm egy-egy fényes sugarat / Csak néha vét // Mélyébe e földalatti háznak. / Ez a fény is csak azért pillant bele, / Hogy lássa a szörnyeket, mik ott tanyáznak, / Mikkel tele van, tele!* Hüledezve kérdezzük: milyen csapások érhették ezt a huszonhárom éves fiatalembert, aki ilyen önlélekrajzban foglalja össze indulatait. Sínylődött mészáros apja dúvad természetétől? Igen. De hát, vethetnénk fel: ott volt a szerető és imádott anya, aki csak-csak oltalmába vette (számos vers tanúskodik erről). Éhezett? Igen. De hát, kötözködhetnénk: mégiscsak talált olyat, aki segített neki, például Debrecenben egy áldott asszonyt, aki befogadta. Nélkülözött a szerelemben? Igen. De hát, tudjuk, adódott két-három-öt „lyányka", aki még viszonozta is volna szerelmét. Később Prielle Kornélia (pedig Petőfi már ismeri Júliát!) egy kukkra beszaladt vele a paphoz, lázas házasodhatnékkal. Mindenesetre a szív mélyén lakozó gyilkos ösztönök valahogy minden másnap új meg új tárgyat, rágcsálható ürügyet kívántak… József Attila is, tudjuk, elég bántást és hátráltatást tűrt el, kénytelen-kelletlen. *Én nem tudtam*, jajdul fel 1935 augusztusában, *hogy annyi szörnyüség / barlangja szivem. Azt hittem, mamája / ringatja úgy elalvó*

gyermekét, / ahogy dobogva álmait kínálja (*Én nem tudtam*). Úgy rémlik, mindkét költő esetében kezdettől fogva gyötrő teherként jelen van a depresszió, vagy melankólia, vagy önpusztító hajlam, nevezzük bárminek. Petőfi esete bonyolultabb, legfőképp azért, mert a később nemzeti hérosszá emelkedett lángelme valóságos élettényeit rendkívüli egyensúlyi látszatok fátyolozzák, cikázó, ellentételező kompozíciós rendje és tónusa mély mintavételt igényel, és pályáját amúgy is ezer rejtelmes tapintat, nem eléggé ismert tény, eszményítő érdek és egyéb elvárás szövevénye teszi felmérhetetlenné. De mondhatnám úgy is: Petőfi abban is rendkívüli, ahogyan még nyitott szemünket is látatlanná teszi. Napnál világosabb például, hogy mániás-depressziója a kezdetek kezdetétől mélyen súlyosítja líráját, s mintha hiányzó halálfélelme a halálvágy formáiban tudna csak megdúsulni. Nem vesszük komolyan, pedig tény: ennek a sodró erejű, fehér izzású poétának minden második versében – közvetlenül vagy közvetve – feltolul a halál, a pusztulás, a megsemmisülés lidérce. Már 1843-ban azt írja Kecskeméten (*Halálvágy*): *Sírt nekem, sírt és koporsót, / Mélyen fekvőt a föld alatt! / Hol nem élnek érzemények, / Hol nincs többé gondolat*. Később József Attila halálhívásnak nevezi ezt az állapotot (*Elmaradt ölelés miatt*): *Ugy vártalak, mint a vacsorát este, / ha feküdtem s anyám még odajárt. / Ugy reméltelek, mint kétségbeesve, / hülyén, (még ifjan) hívtam a halált*. Nagy különbség, persze, a két költő szólama között, hogy Petőfit hovatovább a melankólia (vagy ahogy ő mondja: révedezés, búskomolyság) tüzeli, löki folyton a hevület újabb és újabb paroxizmusába, alig akad haláltudat nélküli lendülete: érzelmi csúcspontjain is érezzük a keserűség fekete sistergését, míg József Attilánál a depresszió – ha mondhatom – különböző éjszakáit teremti meg a személyes reménytelenségnek. Petőfi „sötét szíve" mindig olyan, hogy „*megjött már benne jókedve, de még nem hagyta el bánat*" (*Bírom végre Juliskámat*…), és még pár nappal házasságkötése előtt is bocsánatot kér jegyesétől, hogy nem elég derűs, és valamely múltbéli „szellemnek martaléka" (*Ne bántson az meg*…): *Ne bántson az meg, fényes napvilágom, / Ha arcom néha elsötétedik; / Nem lehetek én, bárminként kívánom, / Még előtted sem folyton-folyva vig*. Mert abban is igazi költő, hogy *ha a legfájóbb hangot / Sohajtja, akkor a legboldogabb* (*Adorján Boldizsárhoz*). Költészetének gyöngyszemeit találjuk szerelmes verseiben, igaz. De ha élesebben figyelünk, mégiscsak furcsálljuk, hogy még a nászi ágyról is a csatatérre vágyik, szerelmét azzal józanítja, hogy a szabadság fontosabb a szerelemnél, és minden második epedő sóhaj tőszomszédjában ott leskel a halál. A *September végén* – észre se vesszük – a legperzselőbb láng… és mégis: rögtön, már az első megelégülés közben szóba hozza a sírt, a halált, a hűtlenségtől való rettegést.

A Petőfi-hullámvasúton a legszédítőbb kanyarokat, műveinek olvasása közben minden érzelem középpontját és minden szélsőséges fokát működni látjuk. Valódi fény-árny-viszonyait azért nehéz szabatosan elemezni, mert – bár a szókimondás hagyományát, Csokonai után szinte ő egymaga teszi uralkodóvá a magyar költészetben – ábrázolása (és élete) mégis ellentmondó érzelmi rétegek alá feszül, verbálisan is fedett, és feleselő, zsánerező közegbe illeszkedik. Életének ámokfutásos kanyarjai láttán mi is csak rácsodálkozni vagyunk képesek… Pedig ez a vándorlási-rögeszme, azt hiszem, a *Todestrieb*nek (Freud szavával: halálösztönnek) másodlagos formája, mondhatni: életmentő medre. Petőfinél még a fa is vándorol (itt elővételezi Rainer Maria Rilke és Nemes Nagy Ágnes mozgó fa-képzetét, illetve a helyben maradó fa hűség-szimbólumát). 1847 októberében visszaidézi az egykori országúti vándort (Egykor és most*): Bús arccal, kopott ruhában / Ahogy ottan ballaga, / Olyan volt, mint egy vándorló / Leveletlen őszi fa.* Ha vesztegelni kezd (akár a házassági boldogságban), rögtön lelkifurdalás gyötri; a mozgás, az otthonelhagyás, a száguldásos megsemmisülés az életeleme. Nem véletlen, hogy egyik kedvenc szava az iramodás, eliramodás (és ennek rokonai), illetve a függés-csüggés, azaz a kötött állapot különböző szinonimái (ennek csak egyik futama a csodálatos *Füstbe ment terv*). Ámulva szemlél mindent, ami röppen; a gólyáról még azt is mondani meri (*Jön az ősz…*): *Hej, van oka a gólyának, / Hogy más hazát néz magának*. Egyik versében így ír (*Odanézzetek!*): *Odanézzetek! Csatára iramlik a fergeteg.* A leghíresebb iramlás, persze, a *September végén* sora: *Elhull a virág, eliramlik az élet…* Ez az *átokvert, kósza lélek* (*Volnék bár*) valahogy füstszerű szertelenséggel menekül mindenhonnan, de talán legfájdalmasabb sóvárgással a szülői háztól. Alighogy elködlik, már visszaréved, – gondoljuk meg: alighogy elhagyta Dunavecsét, már küldi is haza az *István öcsémhez* sóvár sorait. Alighogy bekukkantott Kolozsvárra, áhítozik máshová, vegyük csak szemügyre *El innen* című, 1848 őszi remekművét. A csodálat az elfutamodás nyelvét beszéli itt, furcsán egymásra tekeredik a hely bámulatának varázsa és a távolság hívásának kísértete. Petőfi sehol nincs ott, mindig vagy érkezőben, vagy épp távozóban van. Aranynak rögtön ismeretségük elején azt írja 1847 februárjában: *Én olyan ember vagyok, hogy, amely házba bemegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán…* (és aztán hamar eltűnik, mint a szélvész). A puszta-imádat, a mozgáskényszer, ez a hiányzó maradhatnék mélylélektanilag a halálvágy fedőjegye, a halálvágy vagy halálsejtelem másodlagos jelenléte. Nem is csoda, ha meglatoljuk Petőfi örökös harci mániáját, kardcsörtető modorát, sőt apró-cseprő dolgokban is fel-fellobbanó párbajozó szenvedélyét, és

többnyire a szabadságvággyal összekötött verekedő mámorát. A még el nem érkezett, és sejthetően halállal végződő vetekedés alkalmai előtt az élet öntudatlanul követeli a pusztítás és pusztulás előformáit. A vándorlás a halál meghívását, gyorsított feltűntét és esetleges kiváltását jelenti. A *János vitéz* XVIII. énekében a főhős ezt mondja: *Vándorlok, vándorlok, a világ végéig, / Míg kívánt halálom napja megérkezik*. Majd a XIX.-ben Jancsi így szól szíve bánatához: *Mikor unod már meg örökös munkádat, / Te a kínozásban telhetetlen bánat! / Ha nem tudsz megölni, ne gyötörj hiába; / Eredj máshová, tán akadsz jobb tanyára*. Az utazás transzcendens jegye egyrészt abban áll, hogy éppen a „sehol-lét" teremti meg a szertelen költői lélekben a „megtelepedés" ígéretes csábítását, másrészt a távozás-közeledés szüntelen állapota szabadítja meg a berendezett lét nyomasztó felelősségétől, harmadrészt pedig létrehozza végre a jelent, amelyre a költő a viszontagságos múlt és a kecsegtető jövő szorításában vágyik. Az 1846-os szalkszentmártoni versekben ez a perzselő halál-fantázia sóvárogja ezt a ragyogó jelent, de még itt is csak bánattal elegy tétovasággal. Azt mondja (*Szeretném itthagyni…*): *Szeretném itthagyni a fényes világot, / Amelyen oly sok sötét foltot látok. / Szeretnék rengetegbe menni, / Ahol nem lenne senki, senki!* Majd pár pillanattal később (*Mögöttem a múlt…*): *Vándorlok csüggedetten / Az örökkétartó jelenben.* Ezen a vonalon tanulságos lesz egyszer részletezni, hogyan vezet ez az elidegeníthetetlen halálfantázia a forradalom jövendölésétől a házasság elfojtott csalódásain át a segesvári csatmezőn bekövetkezett ön-elhagyásig. De erre most már nincs idő.

A végére hagytam azt a tételt, amely a két költőnek saját hivatásáról vallott felfogásával függ össze. Mindkettő érintkezik a transzcendens szférával, és Petőfinél a vallásalapító küldetését és tragikus önpusztítását is felidézi. József Attila azt mondja (*Emberiség*): *Óh emberiség, kit törött anyám / szenvedni szaporított és nem értett! / Nem rettenek születni ujra érted. Egyik kései töredékében pedig: Én hazám, fajom és emberiségem / iránt ismerem szép kötelességem.* Nála a költői hivatás és az isteni küldetés, úgy tűnik, inkább közvetve, nem a fogadkozás nyelvén jelenik meg. A szókimondó, hetyke Petőfi ellenben több versében is megnevezi ezt a divinatórikus minőséget. Csak egyet idézek (*Sors, nyiss nekem tért…*): *Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek / Az emberiségért valamit!.../…/ Minden szív-ütésem egy imádság / A világ boldogságaért. /…/ Meghalni az emberiség javáért! / Mily boldogság, milyen szép halál! /…/ Mondd, sors, oh mondd ki, hogy így halok meg, / Ily szentül!... s én elkészítem / Saját kezemmel azon keresztfát, / Amelyre fölfeszíttetem*. A mito-poétikai beszéd szinte blaszfémikus (szó szerint: „ártalmat beszélő", ma így mondjuk: istenkáromló) gondolatot tükröz, és emlékezetbe idézi a világ-

irodalom egyik legeredetibb iratát, John Donne *Biathanatos* (*Erőszakos halál*) című értekezését. (Donne művét életében nem jelentette meg, és úgy végrendelkezett, hogy örököse azt vagy adja nyomtatásba, vagy égesse el.) Donne rejtett célja (miután elősorolta a Szentírás példás férfiúinak, Jézus előképeinek hosszú sorát, Sámsont, Sault és a többit) a keresztény vallásalapító öngyilkosságának védelmezése volt. Donne azt mondja: az öngyilkosság nem ellentétes sem az isteni akarattal, sem a természet törvényeivel. Krisztus halálát nem nevezi kifejezetten öngyilkosságnak, csak idézi a János evangélium 10. fejezetének fordulatait, például ezt: Életemet adom a juhokért. /…/ Azért szeret engem az Atya, mert odaadom életemet, hogy aztán vissza is vegyem (József Attila jut eszünkbe, az *Eszmélet* sorai*: Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor*). János még ezt is mondja: Senki nem veszi el tőlem: önként adom oda. Az angol költő tehát azt mondja: Jézus halálát nem a keresztrefeszítés okozta, hanem önmaga: önszántából adta ki lelkét. Merész tételét élete végén belefűzte 1631-es prédikációjába is. Ha Donne állítását egy pillanatra komolyan vesszük, akkor nemzeti költészetünk héroszainak, Petőfi Sándornak és József Attilának halálát sem találhatjuk ellentétesnek isteni hivatásukkal, magas éthoszukkal. Közgondolkodásunk nem elég érett arra, hogy az ideák megvalósulásáért hozott áldozatot együtt szemlélje az ön(el)pusztítás szellemével. Pedig, azt hiszem, Petőfi esetén is a megértés és értelmezés tágabb tereit kellene megnyitnunk, hogy ezt a nagy költőt a valódi belső lélekrajz jegyeinek pontosításával megértsük. Petőfi értelmet akart adni „kívánt halálának" (hogy Kukorica Jancsi sorsát idézzük), ezért száguldott ki a segesvári csatatérre, és ezért fogadta papírra jegyezgetve, henye nemtörődömséggel a"szép halál"-t (ahogy ő mondja). „Potomság!", ennyit mondott csak amúgy foghegyről, amikor meglátta a közeledő dzsidásokat. Egész életének és költészetének örvénye az önkéntes pusztulást előlegezi, sőt hívja, és bennünket csupán az öngyilkosság ijesztő (és egyházilag is büntetett) végrehajtása gátol abban, hogy a tényt ténynek ismerjük fel.

Pedig azt hiszem (és ezzel zárom): mindkét nagy nemzeti költőnknek sorsa – gyönyörű műveik, lázadásuk, szenvedésük és bukásuk – lényegesen segíthetne nekünk abban, hogy észben tartsuk életük vesztésén és árán szerzett igazságaikat.